

Weöres Sándor *Tao Te King*-fordításának
hagyománytörténeti és retorikai kérdéseiről

A keresztény ember számára természetes, hogy az örökkévalóságba vezető út csak lineáris lehet, ám a keleti vallások és filozófiák alapja a ciklikusság. Weöres Sándor költészetében egyértelműen kimutathatóak „keleti” hatások,¹ ám rajtuk kívül sokszor megjelennek a nyugati gondolkodásmód alapját képező görög-zsidó-keresztény (sokszor misztikusnak mondható) eszmerendszer alkotóelemei is.² Jelen dolgozatban három célt tűztem magam elé, amelyeket a *Tao Te King*-fordítás néhány darabján keresztül szeretnék szemléltetni. Ezek: 1. a görög-zsidó-keresztény hatások bemutatása; 2. néhány ismétléses alakzat funkcionális vizsgálata; 3. a nyelvi megszerkesztettség sajátosságainak bemutatása.³

Szegedy-Maszák Mihály szerint „egy kínai vers magyarra átültetése tulajdonképpen csak sajátos megnyilvánulása annak a törekvésnek, hogy tőlünk idegent – helyileg vagy időben távolít – ismerjünk meg.”⁴ Azt is hozzáteszi, hogy verses művek esetében a fordítás sikere attól is függ, jó költő-e a fordító.⁵ Emlékeznünk kell azonban arra is, hogy Schlegel minden fordítást a nyelv eredeti alkotásának, *újrate-remítésnek* nevezett, ezért a nyelv igazi művészenek éppen a fordítót tartotta.⁶ S anynyiban hasonlóképpen vélekedett a kérdéstről a 20. század első felében Jakobson, hogy mivel a költészet a benne működő szójátéknak (paronomáziának) köszönhetően fordíthatatlan, ezért csak annak *alkotó áttétele* lehetséges.⁷

Amennyiben a *Tao Te King* fordításait nézzük, az első fejezet rögtön felvet egy fontos kérdést:

Az út mely szóba-fogható,
nem az öröktől való;
a szó, mely rája-mondható,
nem az örök szó.⁸

¹ Vö. KENYERES Zoltán, *Tündérsíp. Weöres Sándorról*, Bp., Szépirodalmi, 1983, 49, 125, 152; HORVÁTH Kornélia, *A kettő és az egy (Weöres Sándor: Keleti elégia)* = H. K., *Tűbgyen*, Bp. Krónika Nova, 1999, 78.

² Vö. KENYERES Zoltán, *Tündérsíp*, i. m., 11, 34; HORVÁTH Kornélia, *Teljesség és nyelv. (Weöres Sándor: Pára)* = H. K., *Tűbgyen*, i. m., 105.

³ Előre jelezném, hogy a három jelenséget együttesen vizsgálom, mivel az elemzendő szövegrészekben e problémakörök egymástól elválaszthatatlanul vannak jelen. A jobb és pontosabb értelmezés érdekében segítségül hívom Tőkei Ferenc és Ágner Lajos fordítását is.

⁴ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Fordítás és kánon* = Sz. M. M., *Irodalmi kánonok*, Debrecen, Csokonai, 1998, 51.

⁵ Vö. *I. m.*, 50.

⁶ Vö. Julio PRIETO, *A fordítás peremén. Río de la Plata-i partvonalak és útkezesztesződések*, ford. VÉGH Dániel = *A szőnyeg visszája. Spanyol nyelvű irodalmak és a fordítás*, Bp., Palimpszeszt, 2009, 11.

⁷ Vö. Roman JAKOBSON, *On Linguistic Aspects of Translation*. = *On Translation*, ed. Reuben A. Brower New York, Oxford University Press, 1966, 238.

⁸ LAO-CE, *Tao Te King. Az Út és Erény Könyve*, ford. WEÖRES Sándor, TŐKEI Ferenc prózafordítása alapján, Bp., Tericum, 2001², 7–106. (A továbbiakban: *Tao Te King*, majd a vers sorszámát adom meg, itt: 1.)

Lehet-e a transzcendensről szavak segítségével beszélni? Képes-e a nyelv a természetfelettit kifejezni, mikor az is kérdéses, vissza tudja-e adni a valóságot saját teljességében?

A nyelv elmarad mindig a mögött, ami mondható. De minden gondolkodás részesedik a nyelv képiségéből, tömörségéből. A megértés a kimondott szavak mögötti belső szóra irányul, ám az értelmezés nyelvi jellegű és a mi végességünk miatt tökéletlen.⁹

Észre kell vennünk azt is, hogy a *szó* a fenti kontextusban teremtő erővel bír. A pontosabb megértéshez a Tőkei-féle fordítás segíthet hozzá bennünket, mivel abban a *szó* helyett *név* szerepel. Ennek kapcsán azonnal eszünkbe juthat a Tízparancsolat: *Isten nevét hiába ne vedd!* Mindkét esetben névmágiával állunk szemben, amely a

mágiának az a formája, amikor valamely személy vagy istenség nevét használják fel, illetve nem mondják ki, mágikus céllal. A hiedelem alapja az, hogy a név a legteljesebben hozzátartozik viselőjéhez, tehát (az érintkezésen alapuló mágia elve alapján) senki sem juthat birtokába, senki se tudhatja meg, mert ezáltal hatalmába kerítheti a név viselőjét. Az ókori Egyiptomból fennmaradt feljegyzések tanúsága szerint pl. az istenek nevét nem volt szabad kiejteni, nehogy ezzel az ember haragjukat magára vonja.¹⁰

A fenti megállapítást „alátámasztja”, hogy a *Bibliában* a teremtés egyik fajtája a *szóval* való teremtés: „Azután ezt mondta Isten”.¹¹ A *Tao Te Kingben* (bár közvetetten) utalás történik magára a teremtés folyamatára is a ható igékből képzett melléknévi igenevek által: *fogható, mondható*. A két szóalakból az Isten megnevezésére használatos *Mindenható* szóalakra asszociálhatunk. A szabálytalan szótagszámú sorok végén a rímek (epiforák) a teremtés harmóniáját, rendezettségét tükrözik, amit hangzószerkezeten a sok *ó* is erősít. A magyar hagyományban Istent „Öreg Istennek” is szokás nevezni,¹² így az *ó* 'ódon, öreg' jelentésben szintén a teremtésre, Teremtőre való utalásként értelmezhető. Érdekes továbbá az is, hogy tulajdonképpen egyfajta hiánnyal (aposziopeszisz) állunk szemben, amennyiben a fejtegetés tárgya *nem* manifestálódik. Ezt erősíti a folyamatos tagadás is (amely antithesisként is értelmezhető), mert csak annyit tudunk meg, mi *nem* jellemzi az *örök utat*. Az antithesist Fónagy Iván az ismétlés legügyesebben álcázott formájának tartja.¹³

De maradjunk a *szónál*, mert ebből egy másik dologra is joggal következtethetünk, ami a teremtés tényét igazolja: az *igére*. Az *Újszövetségben* Krisztus az ige, a logosz, aki által az új teremtés megtörténik. Ezt a megállapítást a következő szövegrészlet is alátámasztja:

Az út szül,
az erény táplál,
a lény alakot-ölt,
az alak beteljesít.¹⁴

⁹ KERÉKES Erzsébet, *Nyelv és játék Gadamer és a kései Wittgenstein filozófiájában*, *Világosság*, 2002/4–7, 197.

¹⁰ *Magyar néprajzi lexikon*, főszerk. ORTUTAY Gyula, Bp., Akadémiai, 1981, IV, 38.

¹¹ 1Moz 1,6.

¹² Vö. BENEDEK Elek, ERDÉLYI Zsuzsanna, *Sámánok és táltosok. A magyarság pogánykori ősköltészetének nyomai*, Bp., Interpopulart, 1993.

¹³ Vö. FÓNAGY Iván, *Gondolatalakzatok, szövegszerkezet, gondolkodási formák*, Bp., A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete 1990 (Linguistica series C Relationes, 3), 8.

¹⁴ *Tao Te King*, 51. (Kiemelések tőlem: L. G.)

Egy másik helyen a következőt olvashatjuk:

*Mérges rovar, kígyó nem csípi meg,
nem támadnak rá a vadállatok,
nem ragadják el a sasok.
Csontja gyenge, izma lágy,
fogása mégis szilárd;
nem ismeri hím s nő egyesülését,
mégis életet ad,
mert tiszta teljesen;
kiált s be nem reked,
mert összhangzó tökéletesen.
Az összhang tudása: állandóság.
Az állandóság tudása: világoosság.¹⁵*

A másik két fordításból vagy nem olvashatóak ki egyértelműen ezek a „keresztény” jellemvonások, vagy súlyponteltolódásokat találhatunk bennük a Weöres-féle szöveghez képest. Tőkei fordításában a *lény* helyett *dolog*, az *alak* helyett *forma* szerepel:

A tao életre hívja (a dolgokat), a tő pedig táplálja őket. A dolgok, formát öltenek (*hszjing*) [...]”¹⁶

Ágner *teremtényekéről* és *testi formáról* beszél:

A Tao teremti a *teremtényeket*
és a belőle áradó legfőbb erő fenntartja,
testi formába önti és képességekkel ruházza fel őket.¹⁷

Utóbbinál nem esik szó semmiféle céljáról a teremtésnek, míg az elsőnél annak célja a *kiteljesedés*. Véleményem szerint Weöres Sándor fordítása egyértelműen jánosi hatást tükröz, mert kifejezi a testet öltést és az isteni terv beteljesítését is: „a lény *alakot ölt* / Az ige *testté lett*, közöttünk lakott,” illetve „az alak *beteljesít* / *Elvégeztetett*”¹⁸

További érvek is felhozhatók az eddigi állításaim mellett. Bár a *mérges kígyó, rovar, vadállat, nem ismeri hím s nő egyesülését* kifejezések a másik két fordításban is szerepelnek (és bibliai színezetük is van), mégis a *sas* az, ami „konkretizálja” a szöveggörnyezetet: a sas köztudottan János evangélista szimbóluma. A két másik fordításban csak ragadozó madarokról esik szó. Az utolsó szembeűnő utalás pedig a *világoosság*. Ágner ezen a helyen *megvilágosodásról*, Tőkei pedig *világosan látásról* beszél. Az első a buddhista terminológia kifejezése, a másik csupán a tiszta, objektív érzékelést szimbolizálja.

A fenti szövegrészletekkel kapcsolatban nem hagyhatjuk figyelmen kívül az ismétléses alakzatok vizsgálatát sem. „Az ismétlés hozzáadás (adjekción) alapuló

---

¹⁵ I. m., 55. (Kiemelések tőlem: L. G.)

¹⁶ LAO-CE, *Tao Tő King, Tőkei Ferenc prózafordítása*, Bp., Tericum 2001², 107–158. (A továbbiakban *Tao Tő King*, majd a vers sorszámát adom meg, itt: 51. – Kiemelések az eredetiben.)

¹⁷ LAO-CE, *Tao Te King*, ford. ÁGNER Lajos = <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/agner.html> [2012. 02. 27.] (A továbbiakban *Tao Te King*, ford. ÁGNER Lajos, majd a vers sorszámát adom meg, itt 51. – Kiemelések tőlem: L. G.)

¹⁸ Jn 1,14, illetve Jn 19,30.

szóalakzat, amelynek sok fajtája van.”¹⁹ Az ismétlések a szent iratokban mindenkor fontos funkciót töltek be: elősegítették a megjegyzést, a mélyebb szinten rögzítést, és lekötötték a hallgatók figyelmét is.²⁰

Hérakleitosz szerint semmi sem állandó, csak a változás maga. Az ősi kínai szemlélet szerint azonban csak változás van.²¹ Buddhánál is az örök változás, keletkezés és elmúlás a lét alapja.²² Felvetődik a kérdés, hogyan függhetnek össze ezek a gondolatok a szövegbeli ismétlődés alakzataival, ha éppen a folytonos változás ereje mellett érvelnek. A következő, részben már idézett szövegrészlet segít ennek megértésében: „Az út szül, / az erény táplál, / a lény alakot-ölt, / [...] Az út szül, az erény táplál, *dajkál, nevel*” A szó szerinti ismétlés a ciklikusságot hivatott szemléltetni, s az állandóság érzetét kelti, azonban a különböző végsorok mégis arra figyelmeztetnek, hogy az állandóság csak látszólagos. Ismét Hérakleitoszsal élve: kétszer nem léphetsz ugyanabba a folyóba. Bár a „nagy tanítók” által megalkotott eszmerendszerek földrajzilag igencsak távol esnek egymástól, mégis, mintha ugyanannak az „univerzális bölcsességnek” a megnyilvánulásaiként lennének befogadhatóak.²³ Az elmondottaknak azonban látszólag ellentmond, hogy az *állandóság* konkrétan is kifejeződik a szövegben, ráadásul a kettős ismétlésnek köszönhetően (reduplicatio és a sorvégi rím) hangsúlyossá is válik: „Az összhang tudása: *állandóság*. / Az *állandóság* tudása: *világosság*.”²⁴ Említésre méltó, hogy a másik két fordításban az *állandóság* helyett *örökévalóság* szerepel, ami merőben más jelentést kölcsönöz a szövegrészletnek. Ez a tény tovább erősíti a fentiekben leírt feltételezésemet, miszerint a részlet erősen keresztény hatásokat hordoz magán.

Nézzük meg az utolsó vizsgálandó szövegrészletet:

az út ha elvész, itt *az erény*,
az *erény* ha elvész, itt a *szeretet*,
a *szeretet* ha elvész, itt *az erkölcs*,
az erkölcs ha elvész, itt a *tisztelet*.
A tisztelet
A hűség és bizalom hiánya,
A zűrzavar kezdete.²⁵

¹⁹ *Retorikai lexikon*, főszerk. ADAMIK Tamás, Pozsony, Kalligram, 2010, 566. – Egy másik meghatározás szerint: „Elhatárolható egységek, jelenségek, folyamatok visszatérése, ami a bennünket körülvevő világ egyik alapvonása. [...] A szó művészetében, az irodalomban és a nyelvi közlésben általában az ismétlés nyelvi egységek (hangok, morféimák, szavak, mondatok, szövegegységek) visszatérése változatlan vagy módosult formában. [...] Az ismétlés mint a gondolat megformálásának hatásos eszköze a mondat, a szöveg bizonyos részeinek értelmi, érzelmi kiemelését, hangsúlyozását, nyomatékosítását szolgálja elsősorban, de kifejezhetünk vele kételkedést, enyhítést, fokozást, funkciója lehet a hangfestés, az eufónia, az örök körforgás, a megszokottal szakító, új, váratlan összefüggések felé irányítás vagy az arányos elosztásra való művészi törekvés. (*Alakzatlexikon*, főszerk. SZATHMÁRI István, Bp., Tinta, 2008. 320–322.)

²⁰ Vö. VEKERDI József, *Buddha beszédei*, Bp., Helikon, 2009³, 228.

²¹ Vö. MÜLLER Péter, *Jóskönyv. Ji-King mindennapi használatra*, Bp., Dr. Herz Bt., 2001. 23.

²² Vö. VEKERDI József: *Buddha beszédei*, i. m., 218.

²³ Érdekes tény, hogy Hérakleitosz, Buddha és Lao-ce kortársak voltak.

²⁴ *Tao Te King*, 55. (Kiemelések tőlem: L. G.)

²⁵ *I. m.*, 38. (Kiemelések tőlem: L. G.)

A fordítások között ebben az esetben is mutatkoznak különbségek, a jobb áttekinthetőség érdekében ezeket táblázatba foglaltam:

<i>Weöres</i>	<i>Ágner</i>	<i>Tőkei</i>
erény	Erény	erény
szeretet	Szeretet	emberség
erkölcs	igazságosság	igazságosság
tisztelet	Erkölc	szertartásosság

Az eltérés Weöres és Tőkei fordítása között a legszembetűnőbb, pedig a Weöres-féle szöveg alapja Tőkei prózafordítása. Véleményem szerint ennek oka a már fentebb említett keresztény hatásoknak tudható be. Az erény, a szeretet és az erkölcs a kereszténységben szorosan összefüggő fogalmak: „A keresztény erkölcsi rend értékeinek élen az a három teológiai vagy isteni erény, nevezetesen a hit, a remény és a szeretet áll, amely Isten irányában teljes erőfeszítést követel.”²⁶ Érdeemes megvizsgálni ezen fogalmak eredetét is. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára szerint az erény (erőny) 'erkölcsi jóra irányuló állandósult akarati készség, törekvés', 'női ártatlanság, szüzeség'.²⁷ Az önkényes er- tőből származik. Erkölcs²⁸ szavunk jelentése 'a társadalom szempontjából helyesnek tartott emberi magatartást meghatározó normák összessége'. Szeretet szavunk a szerelem származéka, melynek alapszava egy ősi igenévszó igei használatának névszói folytatása lehet (szer), melynek jelentése 'társul, egyesül, összeköt'.²⁹ Tisztelet³⁰ szavunk 'a tiszt főnév -l képzős változata'. Az első három kifejezés magában foglalja az er- önkényes tövet, amely szintén azok szoros összefüggését bizonyítja: *erény, szeretet, erkölcs*. A tő módosult alakja az utolsó fogalomban is megtalálható: *tisztelet*. Köztudott, hogy az *r* és *l* hangok képzése nagyon közel áll egymáshoz, ezért „rokon” hangoknak is nevezhetnénk őket (a mandarin nyelv nem is képes a kettő között különbséget tenni). A rokonság azonban nem azonosság! Így a három, „égi” fogalomhoz képest a *tisztelet* már csak azok valamiféle elferdített, földi mása. Ezt a megállapítást erősíti az a tény is, hogy az első három fogalmat nem lehet az emberre kényszeríteni, míg a negyedik fogalom esetében már külső erő is kellhet a behat(at)áshoz (tiszt, katona). A folyamatos reduplicatio mintegy megerősíti az egyes fogalmak státuszát, de egyszersmind egy „szinttel” lejjebb is szorítja, leértékeli azokat. A vizsgált részlet első részén végigvonuló paralelizmus a *tisztelet*-nél megszakad, ami szintén az első három fogalom szoros összetartozását jelzi. Mivel a másik két fordításban ezek az összefüggések nem (vagy csak részlegesen) találhatóak meg, Weöres esetében feltételezhető a szándékos szóválasztás, amely egyben az eufóniát is biztosítja.

Úgy tűnik, a vizsgált részletek esetében Weöres Sándor a keresztény hagyomány bevonásával újratерemti az eredeti szöveget. Vizsgálataimat a fordítás kis töredékére korlátoztam, de feltehető, hogy több hasonló vonatkozás is található a szövegben.

²⁶ ÁDÁM Antal, *A világnézetek hasonlóságai és eltérései*, JURA, 2001/1, 11.

²⁷ Vö. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, főszerk. BENKŐ Loránd, Bp., Akadémiai, 1967, I, 784.

²⁸ *I. m.*, 788.

²⁹ Vö. *Etimológiai szótár*, főszerk. ZAICZ Gábor, Bp., Tinta, 2006. 789.

³⁰ *I. m.*, 848.